

Het lot van de familie Meijer

Wilt u op de hoogte gehouden worden van de literaire romans en thrillers van uitgeverij Signature? Meldt u zich dan aan voor de literaire nieuwsbrief via onze website www.uitgeverijsignature.nl

Charles Lewinsky

Het lot van de familie Meijer

Vertaald door Elly Schippers

2007
uitgeverij Signature / Utrecht

© 2006 Charles Lewinsky/ Nagel & Kimche im Carl Hanser Verlag München Wien
Oorspronkelijke titel: Melnitz
Vertaling: Elly Schippers
© 2007 uitgeverij Signature, Utrecht
Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp: Wil Immink Design
Omslagfoto: afkomstig uit Zürich zurückgeblättert 1870-1914.
Werden und Wandel einer Stadt (VII),
© Verlag Neue Zürcher Zeitung, Zürich, 1979
Typografie: Pre Press B.V., Zeist
Druk- en bindwerk: Koninklijke Wöhrmann, Zutphen

ISBN 978 90 5672 260 9
NUR 302

swiss arts council

prohelvetia

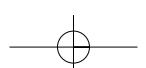
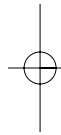
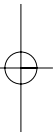
Deze vertaling is tot stand gekomen met steun van
Pro Helvetia, Swiss Arts Council.

Dit boek is gedrukt op papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (fsc) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Een flink deel van de grondstof is afkomstig uit bossen en plantages die worden beheerd volgens de regels van fsc. Van het andere deel van de grondstof is vastgesteld dat hiervoor geen houtkap in de laatste resten waardevol bos heeft plaatsgevonden. Daarom mag dit papier het fsc Mixed Sources label dragen. Voor dit boek is het fsc-gecertificeerde Munkenprint gebruikt. Dit papier is 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt en wordt geleverd door Arctic Paper Munkedals AB, Zweden.

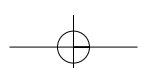
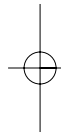
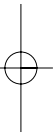
Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Voor mijn vrouw, zonder wie ik niet zou bestaan

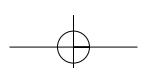
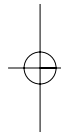
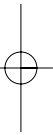

Inhoud

1871.....	9
1893.....	139
1913.....	321
1937.....	483
1945.....	653
Verklarende woordenlijst.....	665
Stamboom van de familie Meijer.....	672

1871

1

Altijd als hij gestorven was, kwam hij weer terug.

Op de laatste dag van de rouwweek, wanneer het verlies was opgegaan in het leven van alledag, wanneer je de pijn al moest zoeken zoals een muggenbeet die gisteren nog jeukte en vandaag nauwelijks meer te voelen is, wanneer iedereen een pijnlijke rug had van het zitten op de lage krukjes waarop de nabestaanden die zeven dagen volgens oud gebruik plaatsnemen, dan was hij er gewoon weer bij. Samen met de andere bezoekers kwam hij onopvallend de kamer binnen, op het oog in niets van hen verschillend. Alleen bracht hij geen eten mee, ook al was dat de gewoonte. In de keuken stonden rijen pannen en afgedekte schalen, een erewacht voor de overledene. Hij kwam met lege handen, pakte ook een stoel, zei geen woord wanneer hij door de rouwenden niet werd aangesproken, stond op wanneer zij baden, ging zitten wanneer zij gingen zitten. En als de anderen dan hun woorden van troost mompelden en afscheid namen, bleef hij gewoon zitten en was er weer, zoals hij er altijd geweest was. Zijn naar vochtig stof ruikende geur vermengde zich met de andere geuren van het sterfhuis: zweet, vetkaarsen, ongeduld. Hij hoorde er weer bij, rouwde mee, nam afscheid van zichzelf, zuchtte zijn vertrouwde, half gekreunde, half gesnurkte zucht, viel met hangend hoofd en open mond in slaap en was er weer.

Salomon Meijer stond op van zijn krukje, hees zijn lichaam omhoog als een zwaar gewicht, als een kwart koe of een baal meel, rekte zich uit zodat zijn schoudergewrichten kraakten en zei: 'Noe, laten we aan tafel gaan.' Hij was een grote, breedgebouwde man, al leek hij niet sterk omdat zijn hoofd te klein was voor zijn postuur, het hoofd van een geleerde op het lichaam van een boer. Hij had bakkebaarden die – veel te vroeg, vond Salomon – al een beetje grijs begonnen te worden. Daarnaast, omlijst door de baard, vormde een vlechtwerk van gesprongen adertjes twee rode vlekken, waardoor hij er altijd angesjikkert uitzag, hoewel hij alleen bij de plechtige kidoesj wijn dronk en verder hoogstens op heel hete dagen weleens een biertje. Al het andere benevelt het

hoofd, en het hoofd is het belangrijkste lichaamsdeel van een veehandelaar.

Hij was helemaal in het zwart, niet ten teken van rouw maar omdat hij zich geen andere kleur kon voorstellen, en droeg een ouderwetse geklede jas van zwaar laken. Nu er geen bezoekers meer werden verwacht, maakte hij de knopen los en liet de jas zonder om te kijken achter zich vallen. Hij ging ervan uit dat zijn Golde hem wel zou opvangen en netjes over de leuning van een stoel zou leggen. Daar school niets tirannieks in, het was alleen de vanzelfsprekendheid van een duidelijke taakverdeling. Hij trok zijn zijden keppeltje recht, een overbodig gebaar omdat het in geen jaren was verschoven, want op de schedel van Salomon Meijer groeiden geen weerbarstige haren. Als jongeman was hij door zijn vrienden al de gallech genoemd, de priester, omdat de kale plek op zijn hoofd deed denken aan een tonsuur.

Op weg naar de keuken wreef hij in zijn handen, zoals hij altijd deed wanneer ze gingen eten, alsof hij zich al waste voordat hij bij het water was.

Golde, de vrouw van Salomon Meijer, moest haar armen boven haar hoofd houden om de jas uit te slaan. Ze was klein van postuur en vroeger ooit tenger geweest, zo tenger dat in het eerste jaar van hun huwelijk een grappige gewoonte was ontstaan die geen enkele buitenstaander begreep, als hij haar al opmerkte. Wanneer Salomon bij het begin van de sabbat tot lof van de vrouw des huizes het Bijbelvers 'Eisjes chajil mi jimtso' opzei, maakte hij na de eerste woorden een pauze en keek zoekend om zich heen, alsof hij niet 'Wie een degelijke vrouw vindt' had gezegd, maar 'Wie vindt de degelijke vrouw?' Vroeger, pas verliefd en pas getrouwd, had hij daar elke vrijdagavond een hele pantomime bij opgevoerd. Overdreven onhandig had hij naar zijn kleine, fijne vrouwtje gezocht en als hij haar dan eindelijk had gevonden, had hij haar aan zijn borst gedrukt en zelfs gekust. Nu was daar niets anders van over dan een pauze en een blik en als iemand hem naar de reden daarvan had gevraagd, had Salomon Meijer zelf diep moeten nadenken.

Golde was met de jaren dik geworden, ze repte zich wijdbeens door het leven, een gehaaste boer bij het zaaien. Ze droeg haar jurk met de zwartzijden linten als een kruik de kruikenzak en de rossige sjeitel zat op haar hoofd als een vogelnest, hoewel hij door de beste pruikenmaakster van Schwäbisch Hall was gemaakt. Ze had de gewoonte aangenomen haar onderlip diep in haar mond te trekken en erop te kauwen, waardoor het leek of ze geen tanden had. Soms had Salomon het gevoel dat op een gegeven moment – nee, niet op een gegeven moment, moest hij zichzelf dan verbeteren: dat na die langdurige, pijnlijke bevalling, na die nachten vol zinloos geschreeuw een jonge vrouw hem had verlaten en

dat hij er een matrone voor in de plaats had gekregen. Maar dat kon Golde niet verweten worden en wie een degelijke vrouw vindt, zo staat er geschreven, heeft daarmee iets waardevollers verkregen dan de kostbaarste korallen. Hij zei het elke week, maakte een pauze en keek zoekend om zich heen.

De jas hing nu over de leuning van de leren stoel waarin Salomon graag uitrustte als hij een hele dag op pad was geweest, maar die hij vandaag aan de rebbe, rav Bodenheimer, had aangeboden. Nu moesten de stoelen weer op hun plaats gezet worden, er moest weer orde worden geschapen rond oom Melnitz, wiens kin op zijn borst hing als bij een dode.

‘Noe? Ik heb honger!’ riep Salomon vanuit de keuken.

Gewoonlijk, in elk geval wanneer de heer des huizes niet voor zaken onderweg was, at de familie Meijer in de voorkamer, door Mimi graag de salon genoemd, hoewel hij bij haar ouders gewoon en poosjet kamer heette. Vandaag was daar de grote tafel tegen de muur geschoven, zodat de sjabbeslamp midden in de kamer bungelde, ze hadden plaats moeten maken voor de bezoekers, veel plaats, want Salomon Meijer was een gerespecteerd man in Endingen: lid van het kerkbestuur en beheerder van de armenkas. Wie bij zijn simches een glaasje kersenbrandewijn ‘op het leven’ had gedronken, die kwam hem ook in een sjivve eer bewijzen, want je kon nooit weten wanneer je hem nog eens nodig had. Salomon stelde dat zonder verwijt vast.

Deze keer aten ze dus in de keuken, waar Chanele alles al had klaargezet. Ze was een arm familielid, dachten de mensen in de gemeenschap, al wisten zelfs de in de misjpochologie meest bedreven oude vrouwen niet te vertellen aan welke tak van de stamboom van de Meijers ze ontsproten kon zijn. Salomon had haar nu bijna twintig jaar geleden van een zakenreis uit de Elzas meegebracht, een krijsend, spartelend wurm, in doeken gewikkeld als een Straatsburgse stopgans. ‘Waarom zou hij haar in huis genomen hebben als ze geen familie was?’ vroegen de oude vrouwen en sommige, bij wie de tanden waren uitgevallen en die daarom van iedereen het slechtste dachten, wezen er met een veelzeggend knikje op dat Chanele precies dezelfde kin had als Salomon en dat je je wel kon voorstellen waarom hij toen zo vaak in de Elzas had moeten zijn.

In werkelijkheid zat het heel anders. De gojse dokter had Salomon uitgelegd dat Golde door de zoon die ze in stukken hadden moeten snijden om hem uit zijn moeder te halen, zo was verscheurd dat ze nog zo’n zware bevalling niet zou overleven; hij moest dankbaar zijn dat hij ten minste één kind had, al was het dan maar een meisje. ‘Dank úw God,’ had hij gezegd, alsof er meerdere goden waren, die hun bevoegdheden

even duidelijk onder elkaar hadden verdeeld als de gemeentearts en de veearts.

Nu weet ieder praktisch denkend mens dat één kind veel meer werk met zich meebrengt dan twee en toen zich op een van zijn reizen de gelegenheid voordeed – een moeder was in het kraambed gestorven, waardoor haar man zijn verstand had verloren – greep Salomon zijn kans, een investering, even praktisch en onsentimenteel als wanneer je een kalf goedkoop op de kop tikt en het voert tot het als melkkoe zijn geld dubbel en dwars waard is.

Dus was Chanele geen dochter maar ook geen dienstmeisje, werd ze nu eens als het ene behandeld en dan weer als het andere, lag ze niemand na aan het hart en zat ze niemand in de weg. Ze droeg zelfgemaakte kleren of afdankertjes van Mimi en haar haar zat in een netje, zoals bij een getrouwde vrouw. Wie geen bruidsschat heeft, hoeft zich ook niet mooi te maken. Als ze lachte was ze best knap, alleen waren haar wenkbrauwen te breed, ze haalden een streep door haar gezicht zoals je een streep haalt door een verkeerde of voldane rekening.

Chanele had in de keuken opgediend. Ze had niet hoeven koken, want om de rouwenden dat werk te besparen brengen de mensen in een sjiive iets te eten mee. Toch brandde er in het fornuis een flink vuur van knappend sparrenhout, dat snel warmte gaf. 's Nachts vroor het nog steeds, hoewel ze over twee weken al de seider zouden vieren; Pesach viel vroeg in het jaar 1871.

‘Noe?’

Als Salomon Meijer honger had, werd hij ongeduldig. Hij zat aan tafel en had zijn handen links en rechts op het blad gelegd, zoals de moheel zijn instrumenten klaarlegt voor de besnijdenis. Hij had al moutsie gemaakt, een stukje brood met zout bestrooid, er de zegen over uitgesproken en het in zijn mond gestopt. Maar daarna had hij niet opnieuw toegetast, want hij stelde er prijs op dat als hij al eens thuis was, ze met z'n allen aan tafel zaten. In z'n eentje eten kon hij de hele week. Hij trommelde met zijn rechterhand op het tafelblad, waarbij hij telkens op de maat zijn pols optilde, zoals muzikanten doen als ze de toehoorders hun vaardigheid willen tonen. Zijn vingers dansten, maar het was geen vrolijke dans, net als in de kroeg kon het makkelijk ontaarden in een knokpartij.

Eindelijk kwam Mimi binnen, met een theatraal trippelpasje dat duidelijk moest maken hoezeer ze zich haastte. Ze had zich geheel onnodig nog een keer verkleed en droeg nu een muisgrijze kamerjas, die een tikeltje te lang was, zodat de zoom over de stenen vloer sleepte. ‘Die mensen,’ zei ze. ‘Al die mensen! Is het niet *ennuyant*?’

Mimi hield van dure woorden, zoals ze hield van alles wat elegant was.

Ze pikte ze op in gojse boeken die ze stiekem leende van Anne-Kathrin, de dochter van de schoolmeester, en ze strooide ze als stofgoud in het dagelijks gesprek. Vanwege haar hang naar het voorname vond ze het ook niet prettig dat ze nog altijd Mimi werd genoemd, een kindernaam die ze allang – ‘Echt, mamme, allang!’ – ontgroeid was. Op haar vijftiende – je mocht haar er niet aan herinneren omdat het gevaar bestond dat ze in tranen uitbarstte – had ze een keer haar zinnen gezet op Mimosette, en Salomon, nooit afkerig van een grapje, had haar een paar dagen inderdaad zo genoemd, tot hij haar lachend bekende dat een Franse kaassoort zo heette. Sindsdien deed ze haar best om ten minste de naam Miriam erdoor te drukken. Zo heette ze ook echt, maar tegen de oude familiegewoonte om haar Mimi te noemen kon ze niets uitrichten.

Mimi had alles wat hoort bij een schoonheid: een gave blanke huid, volle lippen, grote bruine ogen, die altijd een beetje vochtig glansden, en lang, zacht golvend zwart haar. Maar om de een of andere reden – ze had al uren voor de spiegel gezeten en er geen verklaring voor gevonden – pasten die perfecte delen niet echt bij elkaar, zoals een soep ondanks voortreffelijke ingrediënten soms gewoon niet wil smaken. Ze liet niets van haar twijfel merken, integendeel, ze deed liever trots en zelfs uit de hoogte, zodat haar moeder al meer dan eens had gevraagd of ze zich soms voor de Bijbelse Ester hield en wachtte tot de boden, op zoek naar de mooiste maagden, naar Endingen kwamen om haar naar hun koning te voeren.

Nu zaten ze met z'n vieren om de tafel. Er waren grotere gezinnen in de gemeenschap, maar als Salomon Meijer de zijnen zo zag, was hij heel tevreden met wat God hem had geschonken, een praktische tevredenheid, die erop berustte – en wie weet zoiets beter dan een veehandelaar die overal komt? – dat hij het veel slechter had kunnen treffen.

Er stond, zoals na een sjiive altijd het geval is, veel te veel eten op tafel. Alleen al drie schalen met fijngehakte eieren, een halve karper in gelei, een bord met haring – miezerige, magere harinkjes, want al had hij voor zijn winkel een naambord laten schilderen dat breder was dan de hele zaak, rode Moïse was een krent. Het was de gewoonte om de meegebrachte spijzen gewoon neer te zetten, zonder naam en zonder bedankje, maar men kende het dessin van de borden, wist van wie welk servies was – hoe had het anders de volgende dag teruggegeven kunnen worden? De pot met zuurkool, dat was ook zonder het afgebroken oor wel duidelijk geweest, kwam van Feigele Dreifuss, die door iedereen alleen maar moeder Feigele werd genoemd omdat ze de oudste van het dorp was. Ze maakte elke herfst twee grote vaten zuurkool met jeneverbessen in, hoewel er in haar huishouden allang niemand meer was om het op te eten, en gaf het dan te pas en te onpas weg. Ze nam het mee voor

kraamvrouwen om ze te sterken en voor nabestaanden om ze te troosten.

Op het buffet, in een krant gewikkeld en helemaal in de hoek geschoven als gestolen goed, lag een gevlochten brood, een prachtige, met maanzaad bestrooide berches, die ze morgen onopvallend aan de eenden en kippen zouden voeren. Christian Hauenstein, de dorpsbakker in wiens oven ze allemaal hun sjabbesbroden baken en hun sjabbeskoegel opwarmden, had het gestuurd, natuurlijk zonder zelf langs te komen. Hij was een modern mens, een vrijzinnige, zoals hij graag benadrukte, die zijn joodse klanten wilde bewijzen dat hij hen waardeerde en geen vooroordelen tegen hen koesterde. Niemand had het ooit over zijn hart kunnen verkrijgen hem te vertellen dat ze zijn goedbedoelde broden niet mochten eten omdat ze niet koosjer waren.

Maar wie heeft er brood nodig als er kwarktaart op tafel staat? Zeker als het de legendarische kwarktaart van Sarah Pomeranz is. Naftali Pomeranz, aan zijn naam niet moeilijk als vreemdeling te herkennen, was dan wel een belangrijk man – slachter én synagogedienaar, sjocheet én sjammes, hij leek in die functies zelfs een dynastie te willen stichten en zijn zoon Pinchas, die zijn opvolger moest worden, wist de halssnede al even onberispelijk uit te voeren als zijn vader –, maar voor de werkelijke reputatie van de familie zorgde toch Sarah met haar taart, een meesterwerk, vond iedereen, ‘zoals Rothschild het niet beter voorgezet krijgt’, en dat was het grootste compliment dat op culinair gebied in het dorp werd gegeven.

Salomon had een tweede stuk op zijn bord laten leggen en smulde, terwijl Golde, niet in de wieg gelegd om stil te zitten, er met naar binnen gezogen onderlip al driftig over nadacht wat ze in welke schaal moest overdoen om al het vreemde servies de volgende ochtend afgewassen en wel terug te kunnen brengen. Mimi zat met een stukje taart te knoeien. Ze verdeelde het met haar vork in steeds kleinere helften en trok daarbij het discreet weezin uitdrukken gezicht van een dokter die door zijn beroep wordt gedwongen tot een onaangename ingreep.

‘Morgen moet ik om vier uur de deur uit,’ zei Salomon. ‘Pak alles wat er van de taart over is maar in als proviand.’

‘Bijna alles. Eén stuk moet er voor mij overblijven.’ Chanele, die door haar onzekere positie in het huishouden heel goed had leren observeren, wist precies wanneer ze zich zulke kleine vrijpostigheden kon veroorloven. Nu had Salomon lekker gegeten, dus was hij mild gestemd.

‘Goed dan, een deel van wat er over is.’

Mimi schoof haar verkrumelde taart opzij. ‘Ik snap niet wat jullie eraan vinden. Hij smaakt *ordinaire*.’ Ze sprak het woord met zo’n tuitmondje uit dat iedereen wist dat ze het op z’n Frans bedoelde.

Golde pakte het bord, bekeek het verwijtend – ‘Verspilling!’ betekende haar blik – en zette het bij het andere servies, dat Chanele straks zou afwassen. ‘Waar ga je morgen heen?’ vroeg ze aan haar man, niet uit echte belangstelling, maar omdat een eisjes chajil de juiste vragen stelt.

‘Naar Degermoos. De jonge boer Stalder wil met me praten. Ik kan me wel voorstellen waarover. Zijn hooi raakt op. Hij wilde niet van me aannemen dat hij te veel koeien op stal zette, met dat slechte land van hem. Nu wil hij dat ik ze terugkoop. Maar daar begin ik niet aan. Niemand heeft koeien nodig als het gras nog niet groeit.’

‘En daarom ga je naar hem toe? Om niet te kopen?’

‘Déze keer niet. In Vogelsang is iemand z’n stal besmet. Die heeft te veel hooi. Dat zal ik tegen Stalder zeggen, dan kan hij een voorraad inslaan.’

‘En wat levert jou dat op?’

‘Vandaag niets. Morgen misschien ook niets. Maar overmorgen ...’ Salomon krauwde in zijn bakkebaard, vanwege de taartkruimels en omdat hij tevreden was over zichzelf. ‘Ooit zal hij een beheime te koop hebben, een dier dat ik kan gebruiken. Ik zal een bod doen en hij zal het aannemen omdat hij bij zichzelf denkt: die jood met de paraplu is een fatsoenlijk mens. En dán koop ik.’

Dat met die paraplu zat zo: altijd als Salomon Meijer langs de dorpen trok, had hij een grote zwarte paraplu bij zich, die vanboven samengebonden was zodat de stof bol stond als een tas. Hij gebruikte de paraplu als wandelstok. Bij elke stap zette hij hem stevig op de grond en liet op modderige wegen of in de sneeuw een duidelijk spoor achter: de afdrucken van twee zware, bespijkerde zolen en rechts daarvan een rij gaatjes, even regelmatig als een fatsoenlijke boerin ze maakt bij het bonen poten. Het bijzondere van de paraplu en dat waar de mensen over praatten, was dat Salomon hem nooit opzette, wat voor weer het ook was. Zelfs als het pijpenstelen regende, alsof de tijd was gekomen voor een nieuwe Noach en een nieuwe ark, trok Salomon alleen zijn hoed verder voorover, sloeg als het heel erg werd de panden van zijn lange jas over zijn hoofd en liep verder, leunend op de paraplu, de punt om de andere stap in de grond borend, zodat de regen zich achter hem in een reeks meertjes verzamelde. Dat was waar hij in de omtrek van Endingen om bekendstond en om werd uitgelachen en als hij net als rode Moïse een naambord had laten schilderen, dan had er, om kopers de weg te wijzen, niet VEEHANDEL SAL. MEIJER op moeten staan, maar DE JOOD MET DE PARAPLU.

Salomon boerde behaaglijk, zoals na de grote sjabbessoede, wanneer het bijna een mitswe is, een godgevallige daad, om veel te eten. Mimi vertrok haar gezicht en mompelde iets wat waarschijnlijk Frans was, in elk geval afkeurend. Salomon nam een snuifje uit zijn tabaksdoos,

maakte met opgetrokken neus een grimas en niesde vervolgens luid en opgelucht. 'Nu mis ik nog maar één ding,' zei hij terwijl hij vol verwachting om zich heen keek. Omdat ze nog wel langer in de keuken zouden zitten was Chanele in de kamer de tweede petroleumlamp gaan halen; nu haalde ze uit haar ene schortzak een stenen kruikje, uit haar andere een tinnen beker en zette ze voor hem neer. 'Ze kan toveren als de heks van Endor,' zei Salomon tevreden en hij schonk in.

Toen was het gesprek in de keuken ingeslapen, zoals een kind midden onder het spelen opeens in slaap valt. Chanele waste in de grote, bruine, houten emmer het serviesgoed af; het rammelde alsof het van heel ver kwam. Golde zette de afgedroogde borden terug in het rek, voor elk bord liep ze die paar passen heen en weer, een dans zonder partner waarbij Salomon met gesloten ogen een deuntje neuriede, meer uit volwaanheid dan uit muzikaliteit. Mimi veegde verwijtend onzichtbare kruimels van haar kamerjas en vroeg zich af of ze niet toch een andere stof had moeten kiezen; ze had deze alleen genomen omdat de handelaar hem 'duifgrijs' had genoemd, een mooi, zacht, glanzend woord. Duifgrijs.

Bij het huis van de burens, dat eigenlijk hetzelfde huis was, niet gescheiden door een brandmuur, maar toch een ander huis omdat de wet dat wilde, bij de andere ingang van het huis dus, werd plotseling op de deur gebonsd, ongeduldig en hard, zoals je bij de vroedvrouw klopt als er iemand ter wereld komt of bij de chevre, het begrafenisgenootschap, als iemand de wereld verlaat. Het was geen tijdstip waarop de mensen in Endingen nog bezoek kregen, de joden niet en ook de gojemen niet. In de andere helft van het huis, met eigen voordeur en eigen stoep, om te voldoen aan de wet die voorschreef dat christenen en joden niet in hetzelfde gebouw mochten wonen, leefde hun huisbaas, de kleermaker Oggenfuss, met zijn vrouw en drie kinderen, vredelievende mensen als je wist hoe je met ze moest omgaan. Ze leefden als goede burens, wat betekende dat ze elkaar welwillend negeerden. De dood van oom Melnitz en al die rouwenden die zeven dagen lang op bezoek waren gekomen hadden ze bij Oggenfuss bewust niet waargenomen, met de ingestudeerde blindheid van mensen die dicht op elkaar wonen dan hun eigenlijk lief is. En ook nu er iets ongewoons, voor Endingense begrippen bepaald sensationeel aan de gang was, keken ze elkaar bij Meijer in de keuken slechts vragend aan. Salomon haalde zijn schouders al op en zei: 'Noel!' – wat in dit geval zoveel betekende als: 'Laat ze de deuren maar inslaan als ze willen, dat gaat ons niks aan.'

Bij de burens waren voetstappen te horen, onrustig heen-en-weergeloopt waaruit je, als je nieuwsgierig was geweest, had kunnen opmaken dat iemand die al naar bed was gegaan een kaars zocht, een fidibus om

die in het haardvuur aan te steken, en een omslagdoek om het nachthemd mee te bedekken. Daarna sloeg het vensterluik tegen de muur, een geluid dat eigenlijk bij de vroege ochtend hoorde, en Oggenfuss, onvriendelijk als angstige mensen in ongewone situaties zijn, riep wat dat moest en wat dat voor manieren waren om iemand midden in de nacht zijn bed uit te jagen.

Een vreemde, hese stem, onderbroken door een lelijke hoest, antwoordde iets onverstaanbaars. Oggenfuss, van Aargaus dialect overgaand op Hoogduits, zei iets terug. De onbekende herhaalde zijn zin. Nu waren de woorden 'alstublieft' en 'bezoeken' te verstaan, maar met zo'n ongebruikelijk accent dat Mimi verheugd zei: 'Een Fransman!'

'Sst!' zei Golde. Ze stond met een lege schaal in haar hand in de open keukendeur, daar waar de gang als geluidstrichter werkte, zodat je ook als je niet nieuwsgierig was alles kon horen wat zich op straat afspeelde. Maar buiten was nu alleen nog de hoest van de nachtelijke bezoeker te horen, Oggenfuss zei nog iets en boven werd een vensterluik dichtgeslagen. Daarna klonk de stem van mevrouw Oggenfuss, haar woorden waren niet te verstaan, maar de toon was dwingend. Na een korte stilte kraakte in het huis ernaast de trap, zonder dat er afzonderlijke voetstappen te horen waren. Zo klinkt het als iemand pantoffels draagt. De voordeur werd opengedaan en Oggenfuss zei met de lijdende stem van iemand die gedwongen wordt tot een beleefdheid die hij niet voelt: 'En, wie bent u? Wat wilt u?'

De vreemde man was opgehouden met hoesten, maar zei nog niets. Bij Meijer in de keuken verroerde zich niemand meer. Als Salomon er later over vertelde, zei hij dat het was of Jozua de maan had laten stilstaan boven het dal van Ajalon. Chanele had een bord uit de teil gepakt; de theedoek was halverwege blijven hangen en het water drupte op de vloertegels. Mimi staarde naar een haarlok die ze om haar wijsvinger had gedraaid, en Golde stond gewoon stil, wat nog het vreemdste van alles was, want Golde was anders altijd in beweging.

Toen had de onbekende zijn stem terug en zei iets wat iedereen in de keuken verstond.

Hij zei een naam.

Salomon Meijer.

Chanele, wie zoiets anders nooit overkwam, liet het bord vallen.

Salomon sprong op, liep naar de voordeur en deed hem open, zodat er nu twee mannen op het drie treden boven de glinsterende, bevroren straat gelegen stoepje stonden, de een in nachthemd en slaapmuts, met een wollen deken om zijn schouders en een kaars in zijn hand, de ander zonder jas, maar verder correct gekleed. Ze stonden bijna naast elkaar, want de twee deuren van het huis waren maar een armlengte van elkaar

verwijderd. Oggenfuss maakte een overdreven hoffelijk gebaar, waarbij de deken van zijn schouders gleed, en zei op een vormelijke toon, die een merkwaardig contrast vormde met zijn halfnaakte toestand: 'Deze man moet waarschijnlijk bij u zijn, Meijer.' Toen verdween hij in zijn helft van het huis en sloeg de deur achter zich dicht.

De man op straat begon te lachen, hoestte en kromp ineen van de pijn. In het schaarse licht dat uit het huis kwam, was hij maar vaag te zien: een slanke gestalte die een witte bontmuts leek te dragen.

'Salomon Meijer?' vroeg de vreemdeling. 'Ik ben Janki.'

Nu pas zag Salomon dat het geen bontmuts was maar een verband.